

CARMEN DĂRĂBUȘ, România

Mots clef: civilisation antillaise, les rituelles funèbres, imagologie, littéraire, indigène.

Eléments de civilisation antillaise chez Saint-John Perse Résumé

Le travail *Eléments de civilisation antillaise chez Saint-John Perse* c'est le résultat du rencontre entre le voyage dans les Antilles Françaises fait et surtout vécu par l'auteur de ce papier et la lecture de la poésie de Saint-John Perse. Le statut du Colon, ni voyageur, ni indigène, a le privilège de la double perspective – la connaissance de l'intérieure et de l'extérieure. La trilogie *Images pour Crusoe*, *Pour fêter une enfance* et *Eloges* qui évoquent l'enfance antillaise de Saint-John Perse donne la coté de l'enfant qui n'est pas impliqué profondément dans les tensions qui se passent plus ou moins cachées entre les civilisation en contact, mais qui a gardé et coagulé des images chargé de matérialité – les plantations de canne à sucre, de café ; les pratiques shamaniques mélangées avec des rituelles chrétiennes, les rituelles funèbres dans les moments de crise etc. dans une imagologie littéraire pleine de fraîcheur.

Elemente de civilizație antileză – Saint-John Perse

Motto: „... Și eu n-am cunoscut toate vocile Lor, și n-am cunoscut toate femeile, toți bărbații care slujeau în înalta casă de lemn; însă mult timp îmi voi duce amintirea/ unor fețe tăcute, de culoarea papaiei și-a plictiselii, ce se opreau în dosul scaunelor noastre ca aștri morți.” (Saint-John Perse)

Văzute adesea ca dicotomice, discursul textual și discursul vizual fuzionează în imagologia literară, interiorizând și transmițând imagini culturale; articularea acestora este complexă, presupunând „o indispensabilă legătură între analizele literare și cele istorice, în sensul larg al termenului și în mod special în studierea imaginilor literare și culturale a ceea ce istoricii numesc *durata lungă*: imaginea nu coincide cu realitățile politice, istorice, culturale ale momentului, nu

neapărat în toate cazurile; dar imaginea este mereu în relație strânsă cu o situație culturală determinată istoric”¹. Imaginea devine, mai ales în literatură, semn lăuntric al unui sistem semiotic ce se caracterizează prin coeziune. A vorbi despre Altul și Altceva presupune și a vorbi despre Sine.

Un statut interesant îl are Colonistul, nici călător, nici indigen, purtător al privilegiului dublei perspective culturale – din exterior și din interior, străin și al locului în același timp. Alexis Saint-Leger (1885-1975), devenit Saint-John Perse, provine dintr-o veche familie de coloniști francezi din Gouadeloupe, teritoriu de peste mări al Franței. Copilăria antileză este evocată în trilogia lirică *Imagini pentru Crusoe, Spre a serba o copilărie și Elogii*. Peisajele reale ale copilăriei devin unele ale sufletului cu mai mare ușurință decât la maturitate, iar fabulosul devine realismul magic al unei naturi somptuoase, devastată periodic de taifun și ciclon, nu proiecție imaginară într-o morfologie basmică, tipică lumii copilăriei: „Copilărie, dragostea mea... acel inel dublu al ochiului și ușurința de a iubi...”² (V), fără a simți convulsiile unui trecut și prezent istoric încărcat de ostilitate: „Palmieri! și blândețea/ de-o bătrânețe a rădăcinilor...! Suflările alizee, porumbeii și pisica sălbatică/ găureau când și când rămurișul amar unde-n tăria unei seri cu miresme de Diluviu/ lunile verzi și roz atârnav ca niște mangre”³. Răvășite de cataclisme, insulele își trăiesc dramele prin experiențele îndelungate ale repetării, învățând să separe, fără ezitare, viața de moarte: „Avem preoți, var./ Văd arzând focurile unei taberi de Sudori...// -Răpușii de cataclism, ca dobitoace jupuite,/ în aceste cutii de zinc ce le poartă notabili în ocol spre primărie pe/ strada-mare barată de apă verde (oh! prapuri încrețiți ca spinări de omizi,/ și-o cernită copilărie spânzurată de franjuri de aur!)/ sunt puși grămadă, pentru o clipă, în locu-nvelit al Pieții: unde stând în picioare/ și viu/ și încins cu un sac vechi mirosind plăcut a orez,/ un negru al cărui păr e de lână de oaie neagră se înalță ca un profet ceva/ să strige-ntr-o scoică – pe când cerul cu nori mărunți prevestește pentru deseară/ un alt cutremur de pământ”⁴ (XII) totul într-un ritual funebru simplificator, diferit în momente de calamitate față de cel din cotidianul neagresat de istorie ori de catastrofe naturale. Odată nenorocirile trecute, ritmul vieții este reluat fără entuziasm și fără a se gândi prea mult la nenorocirea abia trecută; o alta va veni și singurul mod de a lupta cu succesiunea lor este integrarea acestora într-un oarecare firesc: „Și copilul se întoarce de la școala Preoților, dragăstos mergând de-a lungul dragostei Zidurilor cu miros de pâine caldă, vede în capul străzii unde cotește/ marea pustie mai zgomotoasă ca o vânzare de pește./ Și butoaiile de zahăr curg, pe Cheiurile de marcasită pictate, în largi izvoade, cu petrol,/ și negri purtători de animale jupuite îngenunchează în faianțele

¹ Daniel-Henri Pageaux, *Recherche sur l'imagologie : de l'Histoire culturelle à la Poétique* în „*Revista de Filologia Francesa*”, 8, *Servicio de Publicaciones, Univ. Complutense, Madris, 1995, p. 135, trad. aut*

² *Saint-John Perse, Poeme alese, Ed. Univers, București, 1983, p. 41.*

³ *Idem, p. 30.*

⁴ *Idem, p. 48*

Măcelăriilor Model, descărcând o povară de os și istov⁵” (XIV).

Stilul căsuțelor fermierilor normanzi și bretoni – adaptate pentru lucrătorii plantațiilor de trestie de zahăr și cafea, sclavi până acum un secol și jumătate, din piatră (inclusiv fațadele exterioare) și lemn – coexistă cu somptuoase case în stil colonial, lucrate în lemn prețios, asemenea mobilierului. Lumi trăind au trăit alături, fără a se iubi, dar și amestecându-se în metisaje ezitante, care, în timp, își vor nega tot mai mult originea dublă, cel mai adesea în favoarea celei europene. Civilizații în luptă surdă ori fățișă, vechilor indieni băștinași Arawak, semnalați acolo din a doua parte a primului mileniu, le-a luat locul tribul războinic al indienilor Carib, colonizați, începând cu secolul XV de către spanioli, francezi, britanici și olandezi. Exterminați ori refugiați pe alte insule, și ei au fost înlocuiți, rând pe rând, cu sclavi aduși din Africa, mână de lucru pentru profitabilele plantații. O succesiune de civilizații dominante la un moment dat, care nu se puteau separa cu fermitate, acceptarea prin cunoaștere devenind un traseu anevoios, încă neîncheiat.

Prima parte a trilogiei este dedicată unui simbol cultural iluminist al forței civilizatoare europene în teritoriile colonizate - Robinson Crusoe, model de colonizare constructivă, pașnică, după o lungă perioadă de conflicte sângeroase. Întors (precum poetul însuși mai târziu se va muta la Paris, urmând o carieră diplomatică până ce guvernul de la Vichy îi va determina exilul în S.U.A.) în lumea europeană, Robinson nu trăiește satisfacția prometeică și pacea revenirii într-un model pe care l-a aplicat peste mări și țări cu tenacitate, ci trăiește nostalgia trecutului, vrăjit etern de „muzici ciudate”: „Plângeai dus cu gândul la brizanti sub lună; la șuierături de țărături mai/ depărtate; la muzici ciudate ce se nasc și se sting sub aripa strânsă a nopții,/ asemenea cercurilor legate care sunt undele unui ghioc, cu prelungiri de vuiri sub mare...”⁶ (*Clopotele*). În înfruntarea din amintire între lumea veche și lumea nouă nu există învinși și învingători definitivi, ci rădăcini multiple care aduc nostalgii pe măsură. Odată cu revenirea pe continent, există sugestia faptului că străinul cu pretenții civilizatoare este invadatorul. Naturaletăa negrului Vineri, băștinașul „civilizat” de Robinson, bunătaea lui spontană moare în chingile „civilizatoare” ale lumii europene în care stăpânul l-a luat cu el. Străinul cu pretenții civilizatoare este; acesta întruchipează aborigenul insular pervertit, rupt de ritmurile naturii sale interioare și exterioare, alienat: „Vineri! cum frunza era verde și umbra-ți era nouă, atât de lungi mâinile/ spre pământ, când, lângă omul taciturn, îți duceai în lumină șerpuirea albastră a membrilor!/-Acum ți-a fost dată în dar o zdreanță roșie. Bei uleiul din lămpi/ și vânezi prin cămară; adulmeci fustele grasei bucătărese duhnind a pește;/ îți răsfârangi în arama livrelei ochii, acum fățarnici, și răsul, vicios⁷” (*Vineri*). Pervertirea fostului băștinaș simbolizează pervertirea unei întregi civilizații, contaminată gradat și irevocabil.

⁵ *Idem*, p. 50.

⁶ *Idem*, p. 9.

⁷ *Idem*, p. 14.

Bucătăria creolă a sosurilor puternice, a cărnii, a legumelor și chiar a fructelor (mai ales banane) încinse în uleiuri exotice și mirodenii plutind peste așezările omenești îi sunt aduse în prezent prin memoria involuntară: „Cu capul înspre urechea unui fotoliu slinos, încerci dinții cu limba: gustul grăsimilor și al sosurilor îți pătrunde în gingii⁸”. (*Peretele*), retrăind bucuria din lumina intensă a tropicelor, reflectată de mare și de cer, în contrast cu sordidul peisaj al întoarcerii pe continent; sau: „Cărnurile sfârâie-n vânt, sosurile se-ngroașă/ și fumul suie drumurile abrupt, și îl ajunge pe cel care mergea⁹”(I). Elemente ale gastronomiei locale, diversele tipuri de *punch* pe bază de rom – băutura tradițională a insulelor datorită cultivării trestiei de zahăr sunt nelipsite tovarășe ale convivialității și nu numai: „Cei ce sunt vechi în ținut trag un scaun în curte, beau punch-uri de culoarea puroiului¹⁰” (XV). Mirosuri grele de flori tropicale, de mare sărată și mâncăruri gătite afară, pe pietre încinse, alcătuiesc o sinestezie a unui spațiu privilegiat.

Natura luxuriantă nu acceptă decât hiperbole; o lume de stăpâni și de slugi, în care fiecare își știa locul, se mișcă lin în amintirea evocatoare: „Și slujitoarele mamei mele, mari fete lucitoare... Și pleoapele noastre fabuloase... O,/ clarități! o, favoruri!/ O, prea marile-mi/ flori vorace, printre frunzele roșii, stând să-nghită prea frumoasele/ insectele mele verzi [...]/ Și nu trebuie să ucizi cu o piatră pasărea-muscă... Dar pământul în jocurile noastre se îndoia, ca slujitoarea/ ce are dreptul la scaun când stăm în casă¹¹” (II). Insecte, păsări și animale exotice au viață proprie, ignorând separarea rasială și articulând o imagine culturală mai puțin cunoscută continentalilor. Amintirea mamei și a bunicii este asociată mereu unui element de Acolo, potrivit-i „pălăria-ți mare de pai sau de soare, împodobită cu o dublă frunză de sigua¹²”; sau „...Iar Unchii vorbeau mamei mele, cu glas încet. Își legaseră calul la poartă. Și Casa dăinuia, sub copacii cu pene¹³”, iar metisa care stă la granița raselor, ca *memento* ilicit al amestecului lor, desparte copilăria de adolescență: „...Bonă-mi fu o metisă, mirosea a ricin; mult i-am privit pe frunte și-n jurul ochilor perlele de sudoare strălucitoare [...]/ ...Cât de bunica îngălbenind,/ care știa atât de bine să te-ngrijească de-nțepăturile de țăntari...¹⁴” (IV).

Trestia de zahăr, exploatarea sării, plantațiile de cafea – elemente privilegiate ale comerțului colonial (Insula Saint-Martin se numea Soualiga – în limba băștinașilor, Insula Sărată) depășesc, în amintirea blând sedimentată prin sita copilăriei, simplele preocupări ale locuitorilor insulei: „Nu voi mai cunoaște un loc de mori și de trestii atât de bine împărțit, pentru visul copiilor, printre ape vii și cântătoare... La dreapta/ strângeau cafeaua, la stânga maniocul/ (o, pânze de ghilit, o lucruri

⁸ *Idem*, p. 10.

⁹ *Idem*, p. 35.

¹⁰ *Idem*, p. 51.

¹¹ *Idem*, p. 24.

¹² *Idem*, p. 27.

¹³ *Idem*, p. 31.

¹⁴ *Idem*, p. 27.

de slăvit!)/ Și pe aici erau caii bine-nfierați, și catârii cu părul scurt, și pe dincolo boii;/ aici biciul, și-acolo țipătul păsării Annao – și tot acolo rămirile trestiei prin mori¹⁵ (II) sau „Și turmele urcau, vacile miroseau a suc de trestie de zahăr...¹⁶” (IV) Fragmente ale unui schimb comercial obișnuit capătă în ochii copilului dimensiuni de ritual marin: „Pentru o debarcare de boi și catâri,/ sunt dați la apă, peste bord, acești zei turnați în aur și ferecați cu rășină¹⁷”(X).

Ritualuri șamanice alături de practici creștine coexistă cu firescul pe care doar tropicele insulare îl pot accepta: „Îmi amintesc de sare, îmi amintesc de sarea pe care doica mea galbenă

Casă în stil colonial, Antilele Franceze; foto: Carmen Dărăbuș

trebui să mi-o zvârle în colțul ochilor./ Vrajitorul negru rostea în timpul slujbei: « Lumea-i ca o piroagă, ce, rotindu-se și rotindu-se, a uitat dacă vântul voia să râdă sau să plângă... »/ Și de îndată ochii mei căutau să plăsmuiască/ o lume legănând între ape scânteietoare, cunoșteau catargul lucios al tulpinilor, gabia sub frunze, și ghiurile, și verigile, straturile de liană, unde prea lungi, florile/ se terminau în strigăt de papagali¹⁸ (I). Deopotrivă bărbați și femei cunosc virtuțile curative ale plantelor; sunt asociate îndeletniciri vechi unor imagini de o cruzime șocantă: „femei înde ele râd vesel prin floarea-crucii, aceste flori galbene-pătate-cu-negru-purpuriu și bune-n bolile de pântec la cornute. [...] Vâsla a-nmugurit în mâna vâslașului. Un câine viu la vârful cârligului e cea mai bună nadă pentru rechin...¹⁹” (IV)

Capra, animal tradițional până în zilele noastre (mici turme presară colinele sau întrerup circulația pe insulele care mai păstrează elemente autohtone, nefiind complet absorbite de

¹⁵ *Idem*, p. 25.

¹⁶ *Idem*, p. 27.

¹⁷ *Idem*, p. 46.

¹⁸ *Idem*, p. 24.

¹⁹ *Idem*, p. 38.

Casă în stil colonial, Antilele Franceze; foto: Carmen Dărăbuș

urbanismul occidental) este evocată în *Grăuntele*: „L-ai înfipt într-o oală, grăuntele purpuriu, rămas în straiul tău de capră. N-a încolțit.”²⁰ sau în *Umbrela de capră*: „E în mirosul de praf cenușiu, într-un colț al podului. E sub o masă cu trei picioare; e-ntre lădița cu nisip pentru pisică și butoiul dogit, plin cu pene”²¹. Carne, produse lactate, veșminte, obiecte casnice și decorative – capra a fost, și pe alocuri mai este, un element constant și coagulant al vieții cotidiene antileze.

Timp adesea fabulos, magicul universului copilăriei este amplificat de esențe tari, fructe exotice, ritmuri și muzici stranii pe țărni și pe corăbii, cum se întâmplă și acum: „O, am de ce! am de ce să laud!/ Lângă chei erau înalte corăbii cu muzică. Erau promontorii din lemn de Mexic; fructe de lemn ce străluceau...// [...] Atunci, mai suave parfumuri, unindu-se pe cele mai faste culmi,/ răspândeau acea boare de-o altă vârstă,/ și prin singurul meșteșug al copacului de scorțișoară din grădina tatălui meu – o, amăgiri!”²²

Lumea copilăriei este lumea lui Atunci; lentoarea mișcărilor nu este provocată doar de filtrarea timpului scurs, ci este și acum una reală; este modul în care își marchează și își asumă apartenența la un spațiu printr-o utilizare ritualică a timpului; graba, pragmatismul continental în gospodărirea acestuia este în continuare refuzat, iar această respingere devine adevărată marcă a culturii lor, a percepției lumii: „palmieri...!/ Te scaldau atunci în apă-de-frunze-verzi; și însăși apa era soarele verde; și slujitoarele mamei tale, mari fete lucitoare, își mișcau picioarele calde lângă tine, ce tremurai... // [...] Atunci, bărbații aveau/ o gură mai gravă, femeile aveau brațe mai domoale;/ atunci, cum se hrăneau ca și noi cu rădăcini, mari vietăți tăcute se-nnobilau”²³; mediul

²⁰ *Idem*, p. 19.

²¹ *Idem*, p. 17.

²² *Idem*, p. 29.

²³ *Idem*, p. 23.

acvatic antilez nu e un simplu decor, ci condiționare a elementelor de civilizație ale acestuia. Experiența în largul mării o dublează pe cea terestră: „Și nici/ păunii lui Solomon, nici floarea pictată pe eșarfa Rasilor, nici pisica-tigru, hrănită de Montezuma cu carne omenească, sub ochii zeilor de aramă,/ nu întrec în culori/ acest pește stufos, tras pe bord ca s-o amuze pe mama care-i tânără și care cascade²⁴.” În limbaj bachelardian, „apa este elementul cel mai favorabil ilustrării temelor combinării puterilor. Ea asimilează atâtea substanțe și atrage în ea atâtea esențe! Primește la fel de ușor materii contrarii, zahărul și sarea. Se impregnează de toate culorile, de toate gusturile, de toate mirosurile²⁵”.

Fragmente de amintire, privite prin oceanul artistic al timpului și prinse în textul poetic recompun și transmit o fațetă a civilizației antileze, fără a prinde în această țesătură exotică tensiunea dintre civilizațiile filtrate și sedimentate, dar compensând prin farmecul plastic al materialității imaginii, materialitate care nu invadează, ci împărtășește cu grație, potențată de aceleași virtuți acvatice: „Imaginația materială unește apa cu pământul; ea unește apa cu contrariul acesteia, focul; ea unește pământul și focul; vede uneori în cețuri unirea dintre aer și apă²⁶”. Într-o lume în care nu aerul face medierea între cer și pământ, ci apa-zeitate, favorizând plecări și sosiri, sunt firești aglutinările diverselor elemente de cultură și civilizație.

Casă veche, Antilele Franceze; foto: Carmen Dărăbuș

²⁴ *Idem*, p. 44.

²⁵ Gaston Bachelard, *Apa și visele*, București, Ed. Univers, 1995, p. 107.

²⁶ *Ibidem*, p. 109.

Bibliografie

Bachelard, Gaston, *Apa și visele*, Ed. Univers, București, 1995, trad. de Irina Mavrodin.

Balandier, Georges, *Anthropos-logique*, Le Livres de Poche, Librairie Générale Française, Paris, 1985.

Pageaux, Daniel-Henri, *Recherche sur l'imagologie: de l'Histoire culturelle à la Poétique* în „Revista de Filologia Francesa”, 8, Servicio de Publicaciones, Univ. Complutense, Madrid, 1995.

Perse, Saint-John, *Poeme alese*, Ed. Univers, București, 1983, trad. de Aurel Rău.